

Germanen kehren mit den Flämingern
um 1157 wieder in das alte Germanenland.

^ Grote groepen 'Flamingi' en 'Hollandi' trokken, meestal in huifkarren, naar het Oosten. Tekening uit: Otto Bölke, *Auf dem Fläming. Zwischen Wittenberg und Jüterbog*. "Ein klein Vlaanderen in Duitschland", 1936.
[ADVN, D13120(1)]

BIJDRAGE

WINFRIED DOLDERER

DER FLÄMING.

GESCHIEDENIS VAN EEN VLAAMS-DUIJS VERHAAL

"CUIDAM HEINRICO ALIISQUE FLAMINGIS"

Het waren tien huifkarren, 26 zware trekpaarden en zo'n 135 begeleiders die op 2 mei 2009 oostwaarts uit Brugge vertrokken.¹ Zij hadden een ontiegelijk lange tocht voor de boeg, zowat 1200 kilometers dwars doorheen Vlaanderen, een stukje Nederland en de Noord-Duitse laagvlakte. Zij hielden halt onder meer in Brussel, Keulen, Dortmund, Braunschweig, Maagdenburg, al bij al op een zestigstal plaatsen. Op 21 juni bereikten ze Brück, een dorp 60 kilometers ten zuidwesten van Berlijn waarvan de naam aan Brugge ontleend zou zijn.² Hier vormde de aankomst van de huifkartocht het hoogtepunt in de plechtigheden ter herdenking van 850 jaar Vlaamse kolonisatie.

Een oorkonde uit 1159 is inderdaad de eerste getuigenis van Vlaamse aanwezigheid in de huidige Duitse deelstaat Brandenburg en in het noorden van de deelstaat Saksen-Anhalt. De Maagdenburgse aartsbisschop Wichmann maakte daarin bekend dat hij het dorp Wusterwitz had overgedragen aan "*cuidam Heinrico aliis-*

— 1 G. Schlenker e.a. (ed.), *Von Sinaai nach Jerichow. Auf den Spuren der Flamen zwischen Harz und Fläming*, Halle, 2010, pp. 28-29.

2 Recent onderzoek heeft wel twijfels doen rijzen over het verband tussen de plaatsnamen 'Brück' en 'Brugge'. Het dorp Brück was in de middeleeuwen onderhorig aan het nabijgelegen, in 1170 gestichte cisterciënzerklooster Zinna dat op zijn beurt een filiaal was van de abdij Altenberg in de buurt van Keulen. Altenberg bezat blijkens een oorkonde van 1166 een hoeve in het toenmalige gehucht Brück, vandaag een buitenwijk van Keulen. Het is dus mogelijk dat de plaatsnaam Brück niet uit West-Vlaanderen afkomstig is, maar uit het Rijnland. Cf. G. Schlenker e.a. (ed.), *Von Sinaai nach Jerichow [...]*, p. 158, noot 27.

^ Situering van de Fläming.

Uit: Nieuwe Geïllustreerde Wereldatlas, s.d. [ADVN, VC 1449]

*que, qui per ipsum et cum ipso ad me venerint, Flamingis*³, een “zekere Hendrik” dus “en de andere Vlamingen die door hem en met hem bij mij komen”. Vele eeuwen later zou het verhaal van deze Vlaamse kolonisatie de verbeelding gaan prikkelen van heemkundigen, historici en filologen zowel in Vlaanderen als in Duitsland, uiteindelijk zelfs van Oost-Duitse politici en Europese ambtenaren. Dit is het onderwerp van onderhavig artikel.

Maagdenburg ligt op de linkeroever van de Elbe. Ten tijde van aartsbisschop Wichmann eindigde hier de christelijke beschaving. Aan de overkant was het gebied ten oosten van de rivieren Elbe en Saale bevolkt door overwegend heidense Slavische stammen waarvan de namen ons even vreemd geworden zijn als die van Kelten of Germanen in de werken van Caesar en Tacitus: Wilzen, Obodriten, Heveller, Spreewanen, Liutizen, Daleminzer en noem maar op.⁴ In de vroege tiende eeuw had koning Hendrik I reeds een poging gedaan om het gebied tussen Elbe, Saale en Oder in te palmen. Maar de Slavenopstand van 983 had het Duitse bewind in het noordoosten van de kaart geveegd. Het was pas rond 1150 dat Saksische vorsten, hertog Hendrik de Leeuw, de markgraven Albrecht de Beer en Koenraad van Meißen, graaf Adolf van Holstein en aartsbisschop Wichmann in een tienjarige reeks van ‘Slavenkruistochten’ de betwiste gewesten opnieuw en nu

— 3 H. Helbig & L. Weinrich (ed.), *Urkunden und erzählende Quellen zur deutschen Ostsiedlung im Mittelalter. Deel I*, Darmstadt, 1984, pp. 74–77.

4 S. Neitzel, *Radegast und Jutribog. Slaven im Zeitalter der hochmittelalterlichen Kolonisationsbewegung*, in: G. Schlenker e.a. (ed.), *Von Sinaai nach Jerichow [...]*, pp. 160–175.

voorgoed onderwierpen. De veroveraars lieten kolonisten ronselen in het verre westen van het toenmalige Heilige Roomse Rijk, niet het laatst in het gebied van de Rijn-, Maas- en Scheldemonding om het nieuw verworven land te beveiligen en te kunnen uitbaten.⁵

Tot op vandaag zijn er tal van gemeenten in het Duitse noordoosten en oosten waarvan de namen naar een Vlaamse oorsprong ofwel Vlaamse aanwezigheid⁶ verwijzen: Flemhude in Holstein, de Berlijnse wijk Lichterfelde, Flemmingen in zuidelijk Saksen-Anhalt. Er is zelfs een hele streek die haar naam te danken heeft aan die middeleeuwse Vlaamse kolonisatie: De Fläming, op 16de-eeuwse landkaarten Flemigk of Flemming⁷ strekt zich uit bezuiden Berlijn tussen de rivieren Elbe en Dahme. De streeknaam deed sedert de Duitse eenmaking opgeld als een heus regionaal en toeristisch merkteken: het grootste Europese skating-parcours, een asfaltring van ruim 100 kilometers tussen Luckenwalde en Jüterbog, kreeg de naam van Fläming-Skate. Het luxe-zwembad van Luckenwalde is de Fläming-Therme. De stopplaats aan de snelweg van Berlijn naar München vlakbij Brück de Raststätte Fläming.⁸

In de Duits-nationale geschiedschrijving van de 19de en de vroege 20ste eeuw kwam de middeleeuwse oostkolonisatie uit de verf als het bewijs bij uitstek van de superioriteit van het Germaanse ras.⁹ De inwijkelingen uit Vlaanderen, Brabant, Zeeland en Holland, het Rijnland en Westfalen werden afgeschilderd als de dragers van een hogere beschaving. Zij hadden technische vernieuwingen ingevoerd in de veroverde gewesten zoals de ijzeren ploeg en de baksteen-architectuur. Zij hadden dijken en wegen gebouwd, steden, dorpen en abdijen gesticht, een barre wildernis omgetoverd tot een weelderig landbouwparadijs. Tot dit alles waren de Slavische 'inboorlingen' niet in staat geweest. In de Duits-nationale visie

---

5 G. Schlenker, *Die Bedeutung der hochmittelalterlichen Siedlungsbewegung für die Herausbildung souveräner Territorialherrschaften in den Ostmarken des Heiligen Römischen Reiches*, in: G. Schlenker e.a. (ed.), *Von Sinaai nach Jerichow [...]*, pp. 23-75.

6 In middeleeuwse bronnen is sprake van *Flamingi* en *Hollandi* respectievelijk *ius flamicum* en *ius hollandicum*, twee begrippen die kennelijk synoniem werden gebruikt en dus niet naar een bepaalde herkomst verwijzen. Er waren immers nog geen 'Vlamingen' en 'Hollanders' in de moderne betekenis van het woord. In een oorkonde van 1152 die de latere aartsbisschop Wichmann, toen nog bisschop van Naumburg, voor het dorp Flemmingen uitvaardigde, worden de kolonisten "Hollandi" genoemd, in andere bronnen voor hetzelfde dorp "Flamingi". Bisschop Gerung van Meißen had het in een oorkonde van 1154 over "strenuos viros ex Flandrensi provincia adventantes". In het stadsprivilege van aartsbisschop Wichmann voor Jüterbog van 1174 is sprake van een "pons Flamingorum" in deze stad. In Bitterfeld ("beter veld") bestond eeuwenlang tot in 1873 de "Fläminger Sozietät", een vennootschap van nazaten van 'Vlaamse' kolonisten.

7 D. Stellmacher, *Der Fläming – "een klein Vlaanderen". Geschichte und Sprache als Legende und Wirklichkeit*, in: *Neerlandica Wratislaviensia*, dl. XVII, Wrocław, 2008, pp. 283–295.

8 Cf. W. Dolderer, Waar Vlamingen thuis waren, in: *De Standaard*, 15 april 1994.

9 W. Wippermann, *Der "deutsche Drang nach Osten". Ideologie und Wirklichkeit eines politischen Schlagwortes*, Darmstadt 1981.

bleek daaruit hun minderwaardigheid. Friedrich Engels stelde in 1849 dat de verduitsing van de voormalige Slavische gebieden in het belang was geweest van de beschaving. De Duitsers waren immers de dragers van de vooruitgang in de geschiedenis. Sommige historici dweepten nagenoeg met het meedogenloze uitroeiingsbeleid¹⁰ dat de 'kruisvaarders' volgens hen in het oosten hadden gevoerd. Ja, het was een volkenmoord, stelde Heinrich von Treitschke, maar het was een volkenmoord in het hogere culturele belang van de onderworpenen zelf. Er werd "onbarmhartig komaf gemaakt met de Slavische bevolkingsgroep", juichte in 1898 een andere geschiedschrijver.¹¹

De "*Kulturträgertheorie*", zoals dit allegaartje van denkbeelden werd genoemd, ging gepaard met nog een tweede redenering om de Duitse expansie te rechtvaardigen. Zij kwam neer op de vaststelling dat de Germanen reeds in de oudheid diep in het oosten hadden gezeten. Het was pas ten gevolge van de volkenverhuizing dat de Slaven vanaf de zesde eeuw naar de leeggelopen gewesten tot aan de Elbe hadden kunnen oprukken. De middeleeuwse kolonisatie was dus de herovering van oorspronkelijk Germaans grondgebied. Er was in dit verband sprake van de '*Urgermanentheorie*'.¹² De 19de-eeuwse imperialistische beeldvorming behoort tot de voorgeschiedenis van wat later het nationaalsocialistische *Lebensraum*-concept zou worden. De hoofdelementen ervan waren al aanwezig: het geloof in een Duitse roeping om land in het oosten te veroveren; de minachting van de Slaven als een minderwaardig, onbeschaafd ras; de daaruit afgeleide aanspraak op onderwerping en kolonisatie. We zullen voortdoen waar we zes eeuwen geleden zijn gestopt, had Adolf Hitler in *Mein Kampf* geschreven. Het 'nieuwe rijk' moest zich volgens hem "*auf der Straße der einstigen Ordensritter in Marsch setzen*".¹³

— 10 Van complete uitroeiing kan evenwel geen sprake zijn. De verduitsing van de gebieden ten oosten van Elbe en Saale deed zich voor in een langdurig assimilatie-proces. Dat er nog eeuwenlang aanzienlijke Slavisch sprekende bevolkingsgroepen bleven bestaan, blijkt uit 'taalwetten' die steden zoals Bernburg (1293), Leipzig (1327), Meißen (1424) of Lüneburg (1672) uitvaardigden, en die het verbod behelsden binnen de stadsomwallingen een andere taal dan Duits te spreken. Een kleine Sorbisch sprekende minderheid bestaat tot op vandaag in het oosten van de deelstaten Saksen en Brandenburg. Het Polabisch van de Elbe-Slaven (*pod Labem* – "aan de Elbe") is sedert de late middeleeuwen geleidelijk verdwenen. Op het eiland Rügen overleed in 1404 de laatste spreekster van het dialect van de oude Ranen. Het langst hield het Polabisch stand in het zogenaamde Wendland, de oostelijke uithoek van de deelstaat Nedersaksen, opmerkelijk genoeg ten westen van de Elbe. Hier overleed de laatste spreekster in 1756 op 88-jarige leeftijd. Over dit dialect zijn we dankzij de goede zorgen van de filologisch onderlegde dominee Christian Henning von Jessen (1649–1719) en de inheemse boer Johann Parum Schultze (1677-1740) betrekkelijk goed ingelicht. Henning (*Vocabularium Venedicum*, 1705) was auteur van een woordenlijst en een rudimentaire spraakkunst, Parum Schultze van een kroniek van zijn streek.

11 W. Wippermann, *Der "deutsche Drang nach Osten" [...]*, pp. 45, 93 en 98.

12 W. Wippermann, *Der "deutsche Drang nach Osten" [...]*, pp. 34-35.

13 W. Wippermann, *Der "deutsche Drang nach Osten" [...]*, p. 82.

DE ONTDEKKING VAN “BELGISCHE KOLONIES”

Een aanhanger van de eigentijdse *Kulturträgertheorie* was kennelijk ook de eerste Vlaamse auteur die zich in de 19de eeuw over de geschiedenis van de oostkolonisatie en meer bepaald van de Fläming boog. De Vlaamse kolonisten die na de uitroeiingsoorlogen van de Duitse vorsten tegen de Slaven compleet verwoeste en bijna ontvolkte contreien in bezit namen, “*s’y montrent comme les pionniers du progrès, comme l’avant-garde de la civilisation européenne*”, schreef de jurist, historicus en diplomaat Emile de Borchgrave in zijn verhandeling van 1865 over de “geschiedenis van de Belgische nederzettingen die zich in de 12de en 13de eeuw in Duitsland vestigden”.¹⁴ De Borchgrave had het over “*l’extrême infériorité*” van de Slavische bevolking, “*trop faible, trop indolente ou trop abbattue pour suffire à sa propre existence*”.¹⁵ Hij noemde de Slaven “*barbares encore païens*” en stelde dat het hele kolonisatie-project erop gericht was “*remplacer par des habitants civilisés une population à demi-sauvage*”.¹⁶

De Gentenaar De Borchgrave was geboren op 27 december 1837.¹⁷ Hij behaalde in 1861 in Gent zijn doctoraat in de rechten en studeerde de volgende twee jaar in Parijs en Berlijn. Vanaf 1863 werkte hij vier jaar lang aan Belgische ambassades in Den Haag, bij de Duitse Bond in Frankfurt en in Zwitserland. Tussen 1867 en 1873 was hij kabinetchef op Buitenlandse Zaken in Brussel en daarna achtereenvolgens ambassade-secretaris in Berlijn, ambassadeur in Servië, in Konstantinopel en ten slotte van 1892 tot 1908 in Wenen. De Borchgrave was politiek adviseur van koning Leopold II over Oostenrijk-Hongarije, de Balkan en het Ottomaanse Rijk. Hij schreef enkele historische werken, onder meer over de 14de-eeuwse Servische tsaar Dušan en de staatsrechtelijke banden tussen de Oostenrijkse Nederlanden en het Heilige Roomse Rijk. Zes jaar na de verhandeling over de middeleeuwse Vlaamse kolonisatie in Duitsland verscheen in 1871 van zijn hand een soortgelijke studie over de aloude ‘Belgische’ nederzettingen in het toenmalige oosten van Hongarije.¹⁸ In 1909 werd De Borchgrave voorzitter van de Koninklijke Academie van Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten. Hij overleed in Brussel op 19 september 1917.

——— 14 E. de Borchgrave, *Histoire des colonies belges qui s’établirent en Allemagne pendant le XIIe et le XIIIe siècle* (= *Mémoires couronnées ... publiées par l’Académie Royale*, d. 32), Bruxelles, 1865, p. 270.

15 E. de Borchgrave, *Histoire des colonies belges* [...], pp. 269 en 271.

16 E. de Borchgrave, *Histoire des colonies belges* [...], pp. 5 en 110.

17 Voor het volgende: *Journal de la Société des Américanistes*, jg. 1919, d. 11, pp. 622-623 (P. Rivet).

18 E. de Borchgrave, *Essai historique sur les colonies belges qui s’établirent en Hongrie et en Transsylvanie pendant le onzième, douzième et treizième siècle* (= *Mémoires couronnées ... publiées par l’Académie Royale*, d. 36), Bruxelles, 1871.

De Belgische patriot De Borchgrave had zijn uiteenzetting over middeleeuwse Vlaamse oostkolonisatie geschreven tot meerdere glorie van het in 1831 gestichte koninkrijk. Dat betekende echter niet dat hij er genoeg mee zou hebben genomen alleen de sporen op te zoeken van uitwijkelingen uit gebieden binnen de toenmalige Belgische grenzen. Hij hanteerde het begrip 'Belgisch' in de ruimste, namelijk 16de-eeuwse zin van het woord. Hij bedoelde het geheel van de historische Nederlanden. *"On aurait mauvaise grâce quand il s'agit de notre passé historique"*, zo schreef hij in de inleiding van zijn boek, *"de vouloir réduire nos provinces à la portion de territoire, désormais bien petite, qui a conquis enfin son indépendance sous le sceptre du roi Léopold. Nous ne devons pas oublier que la Belgique actuelle a vécu moralement et politiquement d'une même vie avec l'Allemagne rhénane, la Néerlande et une partie considérable de la France du Nord."*¹⁹

De Borchgrave deed het verhaal van elke middeleeuwse Vlaamse of Nederlandse nederzetting in Duitsland die hij kon opsporen. Maar hij getroostte zich ook de moeite – wellicht tijdens zijn studieverblijf in Berlijn in 1862/63 – van een verkenningstocht ter plaatse. Hij was het die voor het eerst het idee lanceerde dat de Fläming bewoond was door een ongerept Vlaamse bevolking die over de eeuwen heen haar taal, haar zeden en gebruiken gaaf had weten te houden – *"des Flamands qui ont à peu de choses près conservé intact l'idiome de leurs ancêtres"*.²⁰ Zij waren dus nog steeds een eigen volk: *"L'habitant du Fläming mène une vie à part, indépendant, qui le distingue des Allemands qui l'entourent."*²¹

Hijzelf, zo schreef De Borchgrave, had op de markt in Jüterbog meegemaakt hoe de verhoogduitste stedelingen moeite hadden om de taal te begrijpen van de boerinnen en boeren uit de omliggende dorpen, *"tandis que je causais sans difficulté avec eux"*. Hij meende zelfs te ontwaren dat er na zovele eeuwen nog steeds een soort zielenverwantschap bestond tussen hem, de bezoeker uit het verre Vlaanderen, en de 'Vlamingen' ter plaatse. Hoe was het anders te verklaren dat hij zo vriendelijk en gulhartig werd bejegend door een bevolking die door andere waarnemers als veeleer stug en krenterig werd afgeschilderd? *"Peut-être, ma qualité de Flamand contribuait-elle quelque peu à cet excès de générosité."*²² Bij een bezoek aan Dessau, de hoofd- en residentiestad van het prinsdom Anhalt, was De Borchgrave opgevallen dat het woord *"flämisch"* in het plaatselijke dialect de betekenis had van "reusachtig" of "geweldig". Dat was voor hem een aanleiding tot beschouwingen over de stoerheid van de Vlaamse kerel. Wellicht, zo giste hij, weerspiegelde die uitdrukking nog steeds *"le souvenir de l'étonnement dont furent*

19 E. de Borchgrave, *Histoire des colonies belges* [...], p. III.

20 E. de Borchgrave, *Histoire des colonies belges* [...], p. 122.

21 E. de Borchgrave, *Histoire des colonies belges* [...], p. 129.

22 E. de Borchgrave, *Histoire des colonies belges* [...], p. 130.

saisis les peuples étrangers, lorsqu'ils virent apparaître ces Flamands, bâtis en colosses, tels que les dépeignent nos chroniqueurs".²³

In sociologisch opzicht vertoonde de boerensamenleving op de Fläming, zoals De Borchgrave ze leerde kennen, trekken van een door scherpe scheidslijnen gesegmenteerde standenmaatschappij. Zij bestond uit drie aparte geledingen: hereboeren, zogenaamde "Ökonomen", gewone boeren en "Kossaten".²⁴ Deze laatsten stonden helemaal onderaan de maatschappelijke ladder. Zij mochten geen eigen grond bezitten, slechts een tuintje naast een schamele woonst aan de rand van het dorp. Zij werkten als knechten op de hoeves van de boeren ofwel in de ambachtelijke beroepen waar een rurale maatschappij behoefte aan had. Het kon wel eens gebeuren dat de zoon van een hereboer trouwde met de dochter van een kleinere boer. Maar familiale banden tussen Kossaten en boeren werden volstrekt ondenkbaar geacht. De zoon van een boer die desondanks met de dochter van een Kossat in het huwelijksbootje zou durven stappen, werd met sociale uitsluiting gestraft. In het recente verleden was dat volgens de Borchgrave dan ook maar een enkele keer in 1847 gebeurd. Hij vond de Fläming-bewoners ook in godsdienstig opzicht nogal behoudsgezind. Hoewel protestants, waren ze toch bepaalde katholieke gewoontes getrouw gebleven zoals de verering van de heiligen en van Onze-Lieve-Vrouw.

De Vlaamse inwijkelingen hadden volgens De Borchgrave niet alleen hun taal en cultuur meegebracht. Zij hadden ook hun stempel gedrukt op het landschap. De uitgestrekte weiden rond het dorp Vockerode aan de Elbe heetten nog steeds "Flämische Wiesen". Het zag er precies uit zoals aan de oevers van de Schelde, vond De Borchgrave. De straat langs de rivier tussen Dessau en Wörlitz verliep over een dijk die door Vlaamse kolonisten was gebouwd. De omliggende dorpen "ont une couleur flamande à laquelle on ne saurait se méprendre; on dirait des villages entre Audenarde et Tournai. Ils ont la même construction dans l'ensemble, la même disposition dans les détails, le même caractère général."²⁵

De Borchgraves mijmeringen over de gelijkenissen van het landschapsbeeld aan de Midden-Elbe en in Oost-Vlaanderen "tussen Oudenaarde en Doornik" vonden precies een halve eeuw later een merkwaardige weerklank. In maart 1915 hield de historicus Karl Lamprecht in Dresden een voordracht over wat men toen in Duitsland sedert zowat een half jaar en vervolgens tot november 1918 het Belgische vraagstuk placht te noemen.²⁶ Lamprecht kende het land reeds van vóór de oorlog. Hij vertelde onder meer hoe hij ooit met de trein van Calais naar

— 23 E. de Borchgrave, *Histoire des colonies belges [...]*, p. 94.

24 Voor het volgende: E. de Borchgrave, *Histoire des colonies belges [...]*, pp. 131-132.

25 E. de Borchgrave, *Histoire des colonies belges [...]*, p. 94.

26 K. Lamprecht, Über Belgien. Nach geschichtlichen und persönlichen Erfahrungen, in: *Die Woche*, jg. 17, 20 maart 1915, nr. 12, pp. 397-406.

De Panne was gereden en zich, net zoals eertijds De Borchgrave op de Fläming, helemaal thuis had gevoeld: *“Wenn Sie dort hinauskommen und sehen die Bauern an, dann können Sie denken, Sie wären zwischen Wittenberg und Jüterbog oder in der Altmark.”*

Lamprecht was opgegroeid in de streek aan de Elbe die De Borchgrave vijftig jaar eerder met de Scheldevallei had vergeleken. In West-Vlaanderen had hij naar eigen zeggen mensen ontmoet van precies hetzelfde slag dat hij in zijn jeugd had gekend: *“Genau dieselben Figuren sehen Sie dort, merkwürdigerweise sogar in demselben Kostüm. Große, schwere Männer mit wohlentwickelten Hüften (...), rasierete Gesichter, so daß in die einzelnen Köpfe etwas Pastorales kommt (...) – kurz, es ist der Bauer der Altmark, und es ist der Bauer des Fläming. Warum soll denn das auch nicht so sein? Der Bauer der Altmark ist ein Flame, und der Bauer des Fläming ist erst recht ein Flame; es ist dieselbe Bevölkerung.”*²⁷

De boer van de Fläming is een Vlaming – dat was ook de overtuiging geweest van De Borchgrave. Maar gelet op de tijdsomstandigheden zeven maanden na de Duitse inval in België, was het nu de *pointe* van het verhaal. Lamprecht hield zijn voordracht tegen de achtergrond van een verhit publiek debat over zogenaamde ‘oorlogsdoelen’. Gespierde annexatieplannen met het oog op België waren er niet van de lucht. Hijzelf stelde geen concrete eisen voor Duitse gebiedsuitbreiding. Het was hem er veeleer om te doen de aandacht van zijn publiek opnieuw te vestigen op eeuwenoude historische en culturele banden tussen Duitsland en België. Hij noemde bijvoorbeeld de middeleeuwse Vlaamse kunst en architectuur vlakaf ‘Duits’.²⁸ De toehoorders mochten er dan zelf hun conclusies uit trekken. Hoe dan ook was het de eerste keer dat het Fläming-verhaal aan bod kwam om te insinueren dat ook het moderne België enigszins in de Duitse sfeer thuishoorde.

Maar we lopen al wat vooruit op ons betoog. Lamprecht beschikte reeds vele jaren vóór de Eerste Wereldoorlog over een netwerk van wetenschappelijke contacten in België. Hij was bevriend met historici uit de kring rond Henri Pirenne. Het boek van De Borchgrave was door Duitse deskundigen nogal kritisch onthaald, en het was blijkbaar Lamprecht die Belgische vakgenoten van dit debat op de hoogte bracht en hun belangstelling aanwakkerde voor het onderwerp van de middeleeuwse Vlaamse oostkolonisatie. De auteur van een bijdrage over het *“Vlaamse”* en *“Hollandse”* recht in middeleeuwse Duitse kolonisatie-oorkonden die in 1899 verscheen in de *Annales de la société d’émulation pour l’étude de l’histoire et*

— 27 Geciteerd naar O. Bölke, *Unter dem Banner der Versöhnung. Die Flamen in Belgien und die Flamen in Deutschland*, Leipzig, 1917, p. 28.

28 W. Dolderer, *Deutscher Imperialismus und belgischer Nationalitätenkonflikt. Die Rezeption der Flamenfrage in Deutschland und deutsch-flämische Kontakte 1890-1920*, Melsungen, 1989, pp. 48-49 en 71.

des antiquités de la Flandre, zette hem daarvoor alvast uitdrukkelijk in de verf: "C'est M. K. Lamprecht, le distingué professeur de l'université de Leipzig, qui nous a signalé l'intérêt de ce sujet. Nous lui en exprimons ici toute notre reconnaissance."²⁹

De studie behandelde de vraag wat de termen "*ius hollandicum*" of "*ius flamin-gicum*" in middeleeuwse oorkonden precies betekenden. De auteur, Hubert Vanhoutte, betwistte de stelling dat daarmee de privileges bedoeld waren die de kolonisten op hun nieuw ontgonnen grond genoten, dus al wat hun relatie aanging met de feodale opperheer van die grond. Vanhoutte wees erop dat de verplichtingen van de kolonisten tegenover de leenheer in elke oorkonde nauwkeurig waren opgesomd terwijl het "Vlaamse" respectievelijk "Hollandse" recht slechts op het "overige" ("*ceterum*") van toepassing was. Dat betekende volgens hem dat de kolonisten alleen hun eigen zaken waarmee geen belangen van hun grondheer gemoeid waren, naar eigen gewoontes onderling mochten beredderen en dus in zekere mate over juridische autonomie beschikten. Deze had evenwel een louter privaatrechtelijk karakter. Er sproot geenszins een speciaal statuut van de Vlaamse kolonisten ten opzichte van hun Duitse omgeving uit voort.

Vanhoutte had wel grote moeite om te bepalen wat dat "Vlaamse" of "Hollandse" recht concreet inhield. Hij kon maar een enkel rechtsgebruik noemen van ongetwijfeld Nederlandse oorsprong. Het regelde de verdeling van de erfenis in huwelijken bij het overlijden van een van de echtgenoten. In de Nederlanden evenals in sommige Duitse streken met een Vlaams-Nederlandse koloniale traditie was het zo dat in zulke gevallen de overlevende man of vrouw de helft van de gemeenschappelijke goederen behield. Volgens het gelijktijdige Duitse recht ontviel altijd een aandeel van twee derden op de man of diens erfgenamen. Deze "Vlaamse" bijzonderheid was echter reeds in de 18de eeuw bestudeerd.³⁰

OTTO BÖLKE EN DE "VLAMINGEN IN DUITSLAND"

Amper anderhalf decennium later kwam de Fläming opnieuw aan bod in de *Annales* die ondertussen van naam waren veranderd en nu gewoon *de la société d'émulation de Bruges* heetten. In mei 1913 verscheen er een bespreking van een boek over de "*geschiedenis van een Fläming-dorp*" dat een jaar eerder in het Duitse Zahna was verschenen. De recensent had het werk kennelijk met gemengde ge-

— 29 H. Vanhoutte, Le droit flamand et hollandais dans les chartes de colonisation en Allemagne au XIIIe et au XIIIe siècle, in: *Annales de la société d'émulation pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre*, dl. 49, 1899, nr. 3/4, pp. 117-150; hier ook een overzicht over de kritische receptie van De Borchgrave in Duitsland.

30 Cf. E.G.C. Klügel, *De viduo successore in immobilia ab uxore relicta ex iure Flamingico*, Wittenberg, 1792.

^ Het gezin Bölke en Domela Nieuwenhuis voor de dorpskerk in Blönsdorf op 4 augustus 1918. [Stadsmuseum Jüterbog]

voelens gelezen.³¹ Hij was enerzijds in zijn nopjes: *“Met genegen belangstelling hebben wij deze zoo gemoedelijk en geestdriftig geschreven bladzijden gelezen waar we nader leerden kennen het bestaan en het leven van een volk, wiens voorouders weleer onze stambroeders waren.”* Voortbordurend op de *Kulturträgertheorie* had hij het over “de woeste, heidensche Slavische bewoners” die zich evenwel ten slotte toch *“onder den beschavenden invloed der Vlamingen (...) tot het Christendom lieten bekeeren”*. Het bijzondere belang van het boek bestond er volgens de recensent in dat de Vlaamse lezer er het bestaan leerde kennen *“van een eigenaardig gewest in het hert van Duitschland, waar een volk leeft, nauw aaneengesloten en onderscheiden van de omliggende bevolking, met eigen oud-vlaamsche spraak, gewoonten en levenswijze, een klein Vlaanderen in Duitschland”*. Mooier had De Borchgrave het ook niet kunnen zeggen.

Minder te spreken was de recensent over de wetenschappelijke waarde van het werk. Hij verweet de auteur tal van gebreken: *“Schrijver schijnt niet goed bekend te zijn met het stamland zijner voorouders.”* Anders had hij niet compleet nagelaten de werken te raadplegen van Belgische historici over zijn onderwerp, volgens de recensent een schrijnend tekort. Uit de nogal ondeskundige beschrijving van de middeleeuwse dorpskerk bleek bovendien dat de auteur, een protestantse dominee, geen flauw benul had van de katholieke liturgie. Dit laatste en de *“bewondering ten opzichte van Luther en de gevolgen van het Protestantisme”* vond de recensent bijzonder erg. Hij besloot met te stellen *“dat wij van ons standpunt uit, onder het lezen, een gevoel van spijt ondervonden bij de gedachte dat onze voorouders die weleer de baanbrekers waren van de beschaving en het Christendom in gene streken, van hun voorouderlijk geloof werden afgekeerd en tot de allereerste volgelingen behoorden van Luther en dat de beruchte stad Wittenberg, weleer door Vlamingen gesticht en waarvan de naam tot heden zoo Vlaamsch klinkt, het eerste brandpunt moest worden van het Protestantisme”*.

Wie was de auteur? Otto Bölke was sedert 1904 dominee in Blönsdorf en Mellnsdorf, twee dorpen halverwege tussen Wittenberg en Jüterbog van dewelke de geschiedenis het onderwerp vormde van het in de *Annales* besproken boek.³² Naast de vervulling van zijn geestelijke ambtsplichten spreidde hij van meetaf aan een intense heemkundige, geschiedkundige en archeologische bedrijvigheid tentoon. Bölke was geboeid door het Germaanse verleden en het verhaal van de middeleeuwse Vlaamse inwijking in zijn streek. Hij voelde zichzelf een telg van een oud Vlaams boerengeslacht en ging daar heel zijn leven prat op.³³ Dat Bölke

— 31 *Annales de la société d'émulation de Bruges*, d. 63, mei 1913, nr. 2, pp. 170-173: *Comptes rendues* (E. van Cappel).

32 O. Bölke, *Die Geschichte eines Flämingdorfes. Blönsdorf und Mellnsdorf einst und jetzt*, Zahna, 1912.

33 W. Dolderer, Een protestantse Flamenpolitiek? Otto Bölke – dominee, heemkundige, Jongvlaams propagandist, in: *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 72, 2013, nr. 4, pp. 303-327.

een fervent aanhanger was van de *Kulturträgertheorie*, spreekt dus bijna vanzelf. “*Der Fläming, ein lebendiges Geschichtsdenkmal der koloniasatorischen Großtat des deutschen Volkes im Mittelalter*”,³⁴ luidde de titel van een voordracht die hij in november 1931 in Wittenberg hield, ontleend aan een publicatie van de historicus Karl Hampe.³⁵ De *Urgermanetheorie* was hem nochtans niet minder dierbaar. De opgravingen die Bölke op het grondgebied van de gemeente Blönsdorf uitvoerde, waren er niet in het laatst op gericht Germaanse begraafplaatsen te ontdekken uit de tijd vóór de Slavische inwijking in de zesde eeuw.³⁶

We weten niet hoe het boek uit het verre Zahna in handen van een Vlaamse recensent verzeild geraakte. Onder de nagelaten papieren van Bölke in het stadsmuseum van Jüterbog bevindt zich een brief die de Westvlaamse priester Camiel Callewaert, toenmalig president van het Groot Seminarie in Brugge en uitgever van de *Annales*, hem in december 1912 schreef. Daarin moedigde Callewaert hem aan zijn onderzoek naar de geschiedenis van de Fläming op nog ruimere schaal voort te zetten.³⁷ De ijdele dominee had zijn boek nogal kwistig de wereld rondgestuurd, onder meer aan keizer Wilhelm II en de voormalige rijkskanselier Bernhard von Bülow³⁸; ook de Staatsbibliothek Preußischer Kulturbesitz in Berlijn bezit een exemplaar met handschriftelijke opdracht van de auteur.³⁹ Het is niet uitgesloten dat Bölke reeds vóór 1912 in verband met zijn heemkundige studies contacten in Vlaanderen onderhield. Hij kende de door Jan Frans Willems uitgegeven verzameling van *Oude Vlaemsche Liederen*, met name het lied “*Naar Oostland willen we rijden*” dat hij in 1912 bij de inhuldiging van een gedenksteen voor de middeleeuwse Vlaamse kolonisatie in Blönsdorf door een lerarenkoor liet opvoeren.⁴⁰ Had hij dus zijn boek ook naar adressen in Vlaanderen verzonden?

---

34 Stadsmuseum Jüterbog (SMJ), archief Otto Bölke I.a: *Der Fläming und die Fläminger* 1909/33.

35 K. Hampe, *Der Zug nach dem Osten. Die koloniasatorische Großtat des deutschen Volkes im Mittelalter*, Leipzig, 1921.

36 SMJ archief Bölke M (Blönsdorf): Germanensiedlung aus dem 3. Jahrhundert nach Christi Geburt dicht bei dem Dorfe Blönsdorf durch Ausgrabungen entdeckt, in: *Wittenberger Zeitung*, 25 oktober 1933; N (Der Heimatforscher und die Geschichte des Fläming), *Unser Flämingland ist altes Germanenland, uraltes deutsches Bauernland* (onuitgegeven manuscript); *Der Germanen-Friedhof von ca. 150 vor Christi Geburt. Wo ist die Siedlung dazu?* (onuitgegeven manuscript).

37 M. Schütze, *Der Flämingpastor Otto Bölke. Historiographisches Wirken des Pfarrers von Blönsdorf* (= *Die Lose Reihe. Beiträge zur Familienforschung im Land Brandenburg*, nr. 5), Potsdam, 2015, p. 13; SMJ archief Bölke I.b: Callewaert aan Bölke, Brugge, 11 december 1912.

38 M. Schütze, *Der Flämingpastor Otto Bölke* [...], p. 15.

39 Catalogus-nummer Te 879.

40 W. Dolderer, Een protestantse Flamenpolitiek [...], p. 307. De *Oude Vlaemsche Liederen* kan Bölke ook in de toenmalige Koninklijke Bibliotheek in Berlin hebben geraadpleegd. Maar wie heeft hem erop attent gemaakt?

We weten ook niet of Bölke in 1912 al het werk van De Borchgrave kende. De recensent van de *Annales* betwijfelde dat. Hoe dan ook was zijn betoog vrijwel op dezelfde leest geschoeid. Zoals De Borchgrave beklemtoonde Bölke de continuïteit van tradities en gebruiken als het kenmerk bij uitstek van de boerensamenleving op de Fläming. Ook hij beschreef een bevolking die sedert de kolonisatie over de eeuwen heen haar taal en zeden had bewaard – al had Bölke die zijn boek zo'n vijf decennia later dan De Borchgrave schreef, reeds aanleiding om te betreuren dat “*die vlämische Sprache ganz rein nur noch von Älteren gesprochen*” werd.⁴¹

Blönsdorf was geen grote nederzetting. Blijkens een document van het begin van de 16de eeuw waren er zeven Vlaamse hoeves en één *Kossat*. Dit kwam wonderlijk overeen met het aantal van zeven zetels in het wellicht 18de-eeuwse koorgeestoele van de dorpskerk, gebouwd in 1191, dat Bölke na 1904 zelf nog had gezien, en waarvan hij een foto in zijn boek afdrukte.⁴² Voor hem lag de conclusie voor de hand dat het aantal van zeven hoeves nog steeds de verdeling van de grond weerspiegelde ten tijde van de kolonisatie wat dan ook weer een blijk was van opmerkelijke continuïteit. Niet minder indrukwekkend was, als we Bölke mogen geloven, de continuïteit in de traditie van het zelfbestuur waar elk Fläming-dorp over beschikte, en die volgens hem eveneens terugging tot de tijd van de kolonisatie. Deze traditie werd belichaamd door de instelling van de zogenaamde “*Erb-, Lehn- und Gerichtsschulze*”. Om uit te leggen wat dat was, verwees Bölke naar de oorkonde van aartsbisschop Wichmann uit 1159, meer bepaald naar de bestemming van dit document, de Vlaming Hendrik. Deze man was een “*locator*”, aanvoerder van een groep kolonisten die hij in opdracht van een of andere feodale grondheer in hun land van herkomst had aangeworven en naar het oosten had begeleid.

Hij zou naar de termen van de oorkonde ook in de nieuwe nederzetting de baas blijven. De aartsbisschop bepaalde dat de kolonisten “*preter eundem Heinricum neque comitem super se habeant neque advocatum*”, dus geen graaf of advocaat boven zich hebben behalve diezelfde Hendrik. Deze Hendrik “of zijn erfgenaam” zouden alle rechtszaken en geschillen tussen hen beslechten – “*ipse vero Heinricus vel suus heres omnes causas eorum et negocia diiudicet*”. En alsof dat allemaal nog niet genoeg was, luidde het enkele regels verder: “*Nullum iudicem super se secularem habeant preter iam sepe dictum Heinricum vel suum heredem*” – ze zullen geen wereldlijke rechter boven zich hebben behalve de reeds dikwijls genoemde Hendrik of zijn erfgenaam.⁴³ Ook De Borchgrave had gewag gemaakt van de privileges die

---

41 O. Bölke, *Die Geschichte eines Flämingdorfes [...]*, p. 25.

42 O. Bölke, *Die Geschichte eines Flämingdorfes [...]*, pp. 29 en 37. Nog tot 1910 had elk Vlaams boerengezin (“*Hüfner*”) een eigen begraafplaats op het kerkhof, “*wie vom Anbeginn der Ansiedlung an, wie die sieben Hüfner auch bis dahin als die einzigen ihren besonderen Sitz im Kastengestühl an der nördlichen Chorwand im Altarraum hatten*”.

43 H. Helbig & L. Weinrich (ed.), *Urkunden und erzählende Quellen [...]*, pp. 74 en 76.

^ Wichman von Seeburg (1115-1192), sinds 1154 aartsbisschop van Maagdenburg.
Foto van het laat-twaalfde-eeuwse grafmonument in de domkerk van Maagdenburg.
[Collectie Winfried Dolderer]

de aanvoerders van de uitwijkelingen – hij gebruikte het begrip “*Bauermeister*” of “*Burmester*” – in het koloniale gebied genoten. Ook hij had gesteld dat de “*locatores*” na de stichting van de nieuwe nederzettingen er als schouten het bestuur bleven uitoefenen. Maar volgens De Borchgrave werd de schout elk jaar door alle Vlaamse dorpingen opnieuw verkozen.⁴⁴

Daarentegen beklemtoonde Bölke op gezag van aartsbisschop Wichmann en diens oorkonde uit 1159 dat het schoutenambt over de eeuwen heen erfelijk was. In aanmerking daarvoor kwam telkens alleen de oudste mannelijke telg. Zo zouden er op de Flämïng heuse boerendynastieën zijn gegroeid die door exclusieve huwelijksbanden over de generaties heen nauw aaneengesloten bleven: “*Ein starkes Standes- und Stammesgefühl prägt sich in den seit der ersten Zeit der Einwanderung aus den Niederlanden untereinander aufrechterhaltenen Verbindungen*”

— 44 E. de Borchgrave, *Histoire des colonies belges* [...], pp. 160-162 en 178.

aus.⁴⁵ De *"Erb-, Lehn- und Gerichtsschulze"*, zoals Bölke hem beschreef, verenigde in zijn ambt zowel bestuurlijke als rechterlijke functies. Hij belichaamde een instelling die – naar Bölke onderstreepte – tot in diens eigen tijd was blijven bestaan. De laatste *Erb-, Lehn und Gerichtsschulze* van Blönsdorf was op 77-jarige leeftijd pas in 1906 overleden. Hij had de gemeente tot 1893 bestuurd.⁴⁶

"Deutsche Stämme waren es", zo beschreef Bölke de voorgeschiedenis van de kolonisatie, *"die Semnonen, die einst hier gesessen... Ein deutscher Stamm nahm nun mit den eingewanderten Flamländern hier wieder seinen Wohnsitz, nachdem inzwischen etwa achthundert Jahre hindurch die Slawen hier gehaust hatten."*⁴⁷ Van die Vlaamse kolonisatie schotelde Bölke zijn lezers een heldenverhaal voor. De inwijkelingen trokken volgens hem het land binnen *"mit Speer und Schild allzeit zum Kampfe bereit"*. De Germaanse boer bewerkte de nieuw ontgonnen grond *"die Hand am Pflug..., wenn's not tat aber auch die Hand am Schwert"*. Want hij moest er elk ogenblik op rekenen de *"wilde Kriegsgesang"* te horen van de *"allenthalben aus dem Dickicht der Wälder hervorbrechenden heidnischen Wenden"*. Dit gevaar zou nog lange tijd aanhouden.⁴⁸

Als we Bölkes betoog mogen volgen, dan moet het beeld van de Slavische vijand eeuwenlang in het collectieve geheugen gegrift gebleven zijn. Ook hij bracht zoals De Borchgrave de diepe maatschappelijke kloof te berde tussen boeren en *Kossaten* die zich althans nog tot "enkele decennia geleden" scherp zou hebben doen gelden. Maar anders dan De Borchgrave zag Bölke daarin een verschijnsel dat niet door sociale, maar door ethnische factoren bepaald was. De *Kossaten* waren volgens hem de nazaten van de oorspronkelijke Slavische bevolking of wat er nog van was overgebleven. Dat verklaarde waarom ze zodanig werden verguisd. Het was, aldus Bölke, gewoon te wijten aan de natuurlijke afkeer van de superieure Germaan tegenover mensen van een ander ras: *"Die nationale Abneigung der Deutschen gegen ihre wendischen Nachbarn war von vornherein sehr groß und verschärfte sich bis Ende des 16. Jahrhunderts immer mehr."*⁴⁹

De segregatie was volgens Bölke totaal: Geen *Kossat* mocht in openbare vergaderingen, in de dorpskroeg of elders aan één tafel met de boeren zitten. Hij was verplicht zich afzijdig te houden. Dat had er volgens Bölke niets mee te maken dat de *Fläming-boeren* arrogant of hovaardig geweest zouden zijn. Zij hadden er geen probleem mee hun knechten en meiden als familieleden te behandelen en aan eenzelfde tafel en zelfs uit eenzelfde schotel te laten eten. Hun houding te-

45 O. Bölke, *Die Geschichte eines Flämingdorfes [...]*, pp. 29 en 31.

46 O. Bölke, *Die Geschichte eines Flämingdorfes [...]*, pp. 173 en 179.

47 O. Bölke, *Die Geschichte eines Flämingdorfes [...]*, p. 34.

48 O. Bölke, *Die Geschichte eines Flämingdorfes [...]*, pp. 35, 136 en 138.

49 O. Bölke, *Die Geschichte eines Flämingdorfes [...]*, pp. 24-25.

genover de Kossaten was dus alleen te verklaren "aus einem schon aus ältester Zeit herrührenden Unterschied der Volksabstammung".⁵⁰

Bölke moet ondanks alles beseft hebben dat de wereld die hij beschreef, al aan het wegdeemsteren was. De gesloten rurale maatschappij die De Borchgrave nog had leren kennen, vertoonde in zijn tijd barsten en tekenen van ontbinding. Hij had het zelf herhaaldelijk vastgesteld: het gebruik van de 'Vlaamse' volkstaal was in de jongere generatie niet vanzelfsprekend meer. De traditionele klederdrachten, rond 1850 nog schering en inslag, waren uit het dorpsbeeld verdwenen. Sinds 1841 was Blönsdorf aangesloten op de Berlin-Anhaltische Bahn, een van de eerste Duitse spoorlijnen tussen Berlijn en Dessau. In 1873 openden de keizerlijke posterijen een kantoor in het dorp. Spoor- en postbedienden kwamen zich in Blönsdorf vestigen. Er ontstonden voor hen nieuwe wijken. In een halve eeuw sedert omstreeks 1850 verviervoudigde het bevolkingsaantal tot 400 inwoners.⁵¹ Dominee Bölke zelf zag zich genoopt rekening te houden met bevolkingsgroei en modernisering. Hij liet de middeleeuwse dorpskerk, een gebouw uit de tijd van de Vlaamse kolonisatie, slopen en er in de plaats – zij het in dezelfde stijl – een nieuwe en grotere neerpoten.

Gedurende de Eerste Wereldoorlog raakte Bölke geleidelijk aan betrokken bij de propaganda voor de Duitse Flamenpolitiek. Reeds in februari 1915 publiceerde hij een opstel over de gelijkenis tussen het Fläming-dialect en het Nederlands in België.⁵² Een van zijn latere oorlogsbrochures verscheen met de programmatische ondertitel: *Die Flamen in Belgien und die Flamen in Deutschland*. Dit was tegen de achtergrond van de Duitse bezetting van België en de Flamenpolitiek de kern van het Fläming-betooog, zoals Karl Lamprecht het reeds had verwoord in zijn spreekbeurt in Dresden: Het was aan weerszijden éénzelfde 'Vlaams volk'. Dat de 'Vlamingen in België' niet meer de Vlamingen waren van de 12de eeuw, de bijna zeven eeuwen aparte historische ontwikkeling die de 'Vlamingen' in Duitsland inmiddels hadden ondergaan, onder meer hun collectieve bekering tot het protestantisme die de recensent in de *Annales* nog zodanig tegen de borst had gestuit – dit was allemaal niet van tel als het erom ging aan te tonen dat België thuishoorde in de Duitse sfeer.⁵³

Een beslissende belevenis voor Bölke was in januari 1917 de ontmoeting met Jan Derk Domela Nieuwenhuis in Berlijn. Hij behoorde sindsdien tot de kring van fervente Duitse aanhangers van de Jongvlaamse leider. Eveneens in 1917 werd Bölke

— 50 O. Bölke, *Die Geschichte eines Flämingdorfes [...]*, p. 29.

51 O. Bölke, *Die Geschichte eines Flämingdorfes [...]*, pp. 173, 176-177.

52 M. Schütze, *Der Flämingpastor Otto Bölke [...]*, pp. 13-14.

53 W. Dolderer, Een protestantse Flamenpolitiek [...], pp. 308-310 en 318-320; ook voor het volgende.

- > Cover van Otto Bölke, *Unter dem Banner der Versöhnung. Die Flamen in Belgien und die Flamen in Deutschland*, Leipzig, 1917. [ADVN, VBL 1301]

bestuurslid van de Berlijnse tak van de Deutsch-Flämische Gesellschaft, en hij stichtte in Blönsdorf een plaatselijke afdeling van deze propagandaorganisatie, de heemkundige kring Fläminger Bund. Op 4 augustus 1918, de vierde verjaardag van de Duitse inval in België, bracht Domela persoonlijk een bezoek aan Blönsdorf waar hij een radicaalactivistische donderpreek afstak in de dorpskroeg.

In de tussenoorlogse periode zette Bölke met honderden publicaties, bijdragen in dagbladen en tijdschriften en ook enkele boeken zijn heemkundige bedrijvigheid voort.⁵⁴ Hij onderhield contacten met kringen van nationalistische Duitse

'Vlamingenvrienden' en uitgeweken activisten in Berlijn die na het einde van de oorlog nog op eigen houtje wilden voortborduren op de Flamenpolitiek, en wisselde brieven over filologische onderwerpen met Vlaamse en Nederlandse geleerden.⁵⁵ Met geestdrift verwelkomde hij in 1933 de machtsoverdracht aan de nationaalsocialisten.⁵⁶ In 1941 publiceerde hij in een bloemlezing van Duitse dialectpoëzie een huldegedicht in het 'Vlaams' aan Adolf Hitler.⁵⁷ In januari 1943 hield hij nog een spreekbeurt in Halle over zijn geliefkoosd onderwerp, het "*kleine Vlaanderen in Duitsland*". Het was zijn laatste openbare optreden waarvan we weet hebben.⁵⁸

54 Een volledig overzicht bij M. Schütze, *Der Flämingpastor Otto Bölke* [...], pp. 47-64.

55 W. Dolderer, Een protestantse Flamenpolitiek [...], pp. 321-323.

56 M. Schütze, *Der Flämingpastor Otto Bölke* [...], pp. 24-25 en 39.

57 W. Dolderer, Een protestantse Flamenpolitiek [...], pp. 326-327.

58 W. Dolderer, *Um Sprache und Volkstum. Deutsche Belgienbilder im nationalen Diskurs*, in: J. Koll (ed.), *Nationale Bewegungen in Belgien*, Münster-New York, 2005, pp. 155-178; hier p. 170.

Naer Oostland willen wy ryden.

Bewegt.
Tonart: Hypo-dorisch.

Harmonisierung von **Willy Straube**,
Königl. Musikdirektor in Wittenberg.

Naer Oost-land wil-len wy ry-den; naer

Oost-land wil-len wy mée! Al o ver die groe-nie

breiter

hei-den, frisch o-ver die hei-den, daer

breiter

is-er een be-te-re stée.

Vervielfältigung verboten.

De ideologie van het nationaalsocialisme was in ruime mate schatplichtig aan het verhaal van de middeleeuwse oostkolonisatie. Hitler had immers zelf aangekondigd dat de Duitsers onder nationaalsocialistisch bewind de “tocht naar het oosten” zouden hervatten. Het lied *Naar Oostland willen we rijden* dat Jan Frans Willems in de 19de eeuw in Brabant had opgetekend, en waarvan Bölke vóór de Eerste Wereldoorlog de kennis in zijn streek had verspreid, was ten tijde van het Derde Rijk afgedrukt in vrijwel elk school- en liedboek.⁵⁹ De geschiedenis van de Fläming in de 12de eeuw was als het ware een kleinschalig model van wat de nationaalsocialisten met de aanval op de Sovjetunie in 1941 hoopten te verwezenlijken.

Niet in het laatst met het oog op het bezette Nederland en België was het Fläming-verhaal van aanzienlijke propagandistische waarde. Het liet toe de beoogde kolonisatie en germanisering van de te veroveren *Lebensraum* in het oosten als een Germaans, niet louter Duits project voor te stellen. De middeleeuwse kolonisten waren immers grotendeels afkomstig geweest uit gebieden buiten de grenzen van het 20ste-eeuwse Duitse Rijk. Niet voor niets publiceerde *De Jonge Nationaalsocialist*, het “strijdblad van de nationaal-socialistische jeugd in Vlaanderen”, in 1941 een uitgebreide bijdrage ter zake waar ook de persoon van Otto Bölke aan bod kwam, en verscheen er nog in mei 1944 in het tijdschrift *DeVlag* een opstel over de geschiedenis van de Fläming van de hand van een oude vriend van Bölke, leraar middelbaar onderwijs in Dessau.⁶⁰

De collaborerende Nederlandse dichter Johan Theunisz publiceerde in 1942 een brochure omtrent “*Nederlandsche kolonisatie in Europa*”.⁶¹ Theunisz had daarvoor in opdracht van de SS een studiereis gemaakt naar Duitsland. De bedoeling was de aandacht van de Nederlandse tijdgenoten te vestigen op het feit dat hun

< Partituur van het lied *Naer Oostland willen wy ryden*.

Uit: Otto Bölke, *Die Flamen in Belgien und die Flamen in Deutschland*, 1917.

[ADV, VBL 1301]

— 59 Bv. Glück ab, Kameraden! *Liederbuch der deutschen Flieger*, Kassel, 1935 onder de rubriek *Trotz und Treue*, p. 32: “Nach Ostland wollen wir reiten, / nach Ostland wollen wir mit / wohl über die grüne Heiden,.... / da ist uns ein bessre Stätt.” Cf. ook W. Wippermann, *Der “deutsche Drang nach Osten”* [...], p. 14; J. Goossens, *Das Lied “Nach Ostland wollen wir reiten” in Deutschland*, in: M. Lehmsberg (ed.), *Sprache, Sprechen, Sprichwörter. Festschrift für Dieter Stellmacher* (...), Wiesbaden –Stuttgart, 2004, pp. 381-388. Op p. 387 haalt Goossens het verhaal aan van een 90-jarige Fläming-bewoonster die in 2003 fragmenten van het lied kende. Haar vader had het tijdens de Eerste Wereldoorlog in Wervik van een West-Vlaamse pastoor geleerd en na zijn terugkeer gebruikt om thuis de geschiedenis van de Fläming uit te leggen.

60 W. Dolderer, *Een protestantse Flamenpolitik* [...], pp. 325-326.

61 J. Theunisz, *Naar Oostland. Nederlandsche kolonisatie in Europa*, Den Haag, 1942.

voorouders niet alleen in de 17de eeuw grootse koloniale daden hadden verricht in het verre Indië, maar veel vroeger al het Duitse en Europese oosten “voor de beschaving hadden teruggewonnen”. De actuele politieke conclusies lagen voor de hand. “Dat de op de Slaven veroverde gebieden”, zo schreef Theunisz, “wat weezen en beschaving betreft (...) werkelijk Germaansch werden, dat is voor een zeer groot deel te danken geweest aan onze voorouders: menschen uit de lage landen bij de zee, mannen en vrouwen van onzen bloede (...) Men zocht voor de nieuw veroverde en nog ongekultiveerde streken krachtige, gezonde Germaansche volksgenooten (...) Deze uitstekende menschen van Germaanschen stam vond men in de Nederlanden.” Ook de oorkonde van aartsbisschop Wichmann van 1159 voor “een zekeren Hendrik en de met hem gekomen Vlamingen” kwam aan bod. Het besluit luidde dat deze aloude Nederlandse koloniale glorie geenszins alleen tot het verleden mocht behoren: “Wij zullen, wij moeten, wij willen zulks ook in de toekomst doen! (...) Bij den wederopbouw van Europa eischen wij de rol op waarop wij op grond van ons verleden recht hebben, waartoe datzelfde verleden ons onafwijsbaar verplicht.”⁶²

EEN VLAAMS TAALEILAND?

We zijn in de loop van deze geschiedenis herhaaldelijk de bewering tegengekomen dat de Vlaamse uitwijkelingen en hun nazaten in het veroverde gebied hun taal over de eeuwen heen ongeschonden hadden bewaard. Emile de Borchgrave haalde een anekdote aan uit de 18de eeuw om die stelling te staven. Hij vertelde hoe de “intendant” van prins Charles Joseph de Ligne, een zekere Van den Broek, op doortocht van Polen naar Brussel in 1786 halt hield voor een afspanning ergens op het Duitse platteland en tot zijn grote verbazing vaststelde dat hij de streektaal zonder moeite begreep. Hij meende er zelfs een Kortrijks accent te ontwaren. Hij vroeg de mensen waar hun voorouders vandaan waren gekomen en of ze beseften dat ze Vlaams spraken. Het antwoord luidde dat ze altijd in de streek hadden gewoond en nooit een andere taal hadden gesproken, en dat ze niet wisten wat of waar Vlaanderen was.⁶³

Bij De Borchgrave zelf hebben we gelezen hoe hij met de boeren op de markt in Jüterbog gemoedelijk ‘Vlaams’ keuvelde. Ook Domela Nieuwenhuis was helemaal in zijn nopjes toen hij begin augustus 1918 in Blönsdorf vertoefde en overal op straat ‘Vlaams’ hoorde spreken. Hij drukte Bölke met klem op het hart niet na te laten in zijn inspanningen voor het behoud van deze taal: “Een beweging onder de jeugd ware het middel daarvoor”. Domela meende zelfs precies te hebben herkend dat hij met nazaten te maken had van “Friesche Kust-Vlamingen en Zeeuwen”.⁶⁴ Bölke

62 J. Theunisz, *Naar Oostland* [...], pp. 7, 12-13, 16 en 27.

63 E. de Borchgrave, *Histoire des colonies belges* [...], p. 296.

64 W. Dolderer, *Een protestantse Flamenpolitik* [...], pp. 318-319 en 323; ook hierna.

zelf placht in de tusseoorlogse periode proeven van het Fläming-dialect aan Nederlandse en Vlaamse zegslieden te versturen en was telkens dolblij te mogen vernemen dat de ingezonden stukken “voor 95 procent” Vlaams waren en voor elke Nederlander en Vlaming gemakkelijk leesbaar. Wat was daar allemaal van aan?

De volkstaal die tot in de eerste helft van de 20de eeuw op de Fläming gangbaar was, behoorde tot de Brandenburgse variant van het Nederduits, van een ensemble van dialecten in de Noordduitse laagvlakte dus die door gemeenschappelijke kenmerken in woordenschat en klankleer zowel onderling verbonden als tegen de zuidelijk aanpalende Hoogduitse tongvallen afgebakend zijn.⁶⁵ Het belangrijkste kenmerk is dat het Nederduits anders dan het Hoogduits niet de sporen draagt van de zogenaamde “tweede klankverschuiving” waarbij in de vijfde eeuw de harde medeklinkers k, p en t geaspireerd raakten (maken - *machen*; rapen - *raffen*; laten - *lassen*) en de zachte medeklinker d verhardde (delgen - *tilgen*).⁶⁶ Dit is wat alle dialecten tussen West-Vlaanderen en de Oder-monding - vóór 1945 zou men hebben gezegd: “*van Duinkerke tot Koningsbergen*” - met elkaar gemeen hebben. In de westelijke uithoek van dit gebied ontstond rond 1250 het Middelnederlands dat uitgroeide tot het moderne Nederlands. In het oosten zag rond 1300 het Middelnederduits het licht dat in de late middeleeuwen een hoge vlucht nam als taal van handel en internationale communicatie in de hele Oostzee-ruimte tot in Rusland en Scandinavië, maar omstreeks 1650 als schrijftaal in onbruik raakte en alleen nog in de vorm van dialecten bleef bestaan.

Dat Nederlanders en Vlamingen mits enige inspanning Nederduitse teksten kunnen lezen, hoeft dus allerminst te verbazen. Het Nederlands bestaat immers als het ware uit dezelfde taalkundige grondstof. Dat Bölkes Nederlandse en Vlaamse zegslieden zijn ingezonden stukken “voor 95 procent” verstaanbaar vonden, betekent dan ook allerminst dat er op de Fläming in zijn tijd authentiek Vlaams werd gesproken. In welke mate het hedendaagse Oost-Nederduits nog gekenmerkt is door invloeden uit de middeleeuwse Vlaams-Nederlandse kolonisatie, valt alleen op één enkele manier vast te stellen: de onderzoeker moet in de streektalen ten oosten van Elbe en Saale elementen opsporen die niet in de westelijk aanpalende Nederduitse dialecten, maar wel in het Nederlands voorkomen. De Duitse deskundige Wilhelm Seelmann verwoordde dit beginsel in 1926 door te stellen, “*daß ein märkisches Wort, welches sich in Holland und Belgien wiederfindet, als ursprünglich niederländisch anzusehen ist, wenn es in den zwischengelegenen niederdeutschen Stammgebieten nicht nachweisbar ist*”.⁶⁷

— 65 Cf. o.m. J. Goossens (ed.), *Niederdeutsch. Sprache und Literatur. Eine Einführung*, Neumünster, 1973.

66 Dit kenmerk heeft het Nederduits uiteraard ook gemeen met het Fries, het Angelsaksisch en de Scandinavische talen.

67 J. Goossens, *Die ostelbischen Siedlungsmundarten aus niederdeutscher und niederländischer Perspektive*, in: D. Stellmacher (ed.), *Sprachkontakte. Niederländisch, Deutsch und Slawisch*

In de loop van de 20ste eeuw hebben zich generaties van filologen met dit speurwerk bezig gehouden, onder wie Vlaamse geleerden zoals Gilbert De Smet⁶⁸ en Jan Goossens.⁶⁹ In 1944 verscheen het baanbrekende werk omtrent “taaloverblijfsels van de Nederlandse nederzettingen uit de 12de eeuw” van de hand van Hermann Teuchert, professor aan de universiteit Rostock⁷⁰, een kanjer van 515 bladzijden. Tien jaar later maakte de taalkundige Max Bathe een lijst op van zo’n 160 plaatsnamen van Vlaams-Nederlandse oorsprong in Duitsland, een aantal dat de filologische kritiek inmiddels evenwel tot ongeveer 60 heeft doen slinken.⁷¹

De dialectologische vistocht in het Oost-Nederduits zou ondertussen zowat 500 woorden hebben opgeleverd van ongetwijfeld Vlaams-Nederlandse afkomst, waaronder “mier”, “schakel” en “else” voor Duits “Ameise”, “Kettenglied”, “Erle”, bovendien “dase” voor “paardenvlieg” of “besinge” voor “bes”. Aan Nederlandse taalimport zouden ook bepaalde morfologische verschijnsels te wijten zijn in het Oost-Nederduits zoals het achtervoegsel “-ster” ter aanduiding van het vrouwelijke geslacht – de “maaster” is in het Brandenburgse dialect een “mähster”. Een constructie zoals “up’t feld” in plaats van “up dem felde”, een gebruik dus van bepaalde preposities dat geen rekening hield met naamvallen, zou eveneens een gevolg geweest zijn van Vlaams-Nederlandse invloed.⁷²

Tot de vaststaande resultaten van het dialectologisch onderzoek behoort inmiddels dat de Elbe inderdaad een soort taalgrens vormt. Op de rechteroever, het

---

östlich von Elbe und Saale (= Wittenberger Beiträge zur deutschen Sprache und Kultur, 3), Frankfurt, 2004, pp. 25-54; hier p. 26.

68 Cf. G. De Smet, *Nederlands in het Nederduits*, in: *Handelingen van het XXXe Vlaams filologencongres*, Gent, 1975, pp. 9-22; G. De Smet, *Niederländische Einflüsse im Niederdeutschen*, in: G. Cordes & D. Möhn (ed.), *Handbuch zur niederdeutschen Sprach- und Literaturwissenschaft*, Berlin, 1983, pp. 730-761; G. De Smet, *Niederländisches im Niederdeutschen*, in: H. Menke (ed.), *Die Niederlande und der europäische Nordosten*, Neumünster, 1992, pp. 11-28.

69 Cf. bv. J. Goossens, *Daas “paardenvlieg” en zijn verwanten in de Nederlandse en Nederduitse dialecten*, in: H. Ryckeboer, J. Taeldeman & V.F. Vanacker (ed.), *Huldealbum Prof. Dr. Marcel Hoebeke*, Gent, 1985, pp. 123-136; J. Goossens, *Die niederländischen Verwandten von ostniederdeutsch Pede “Elytrigia repens”*, in: *Niederdeutsches Wort*, nr. 25, 1985, pp. 123-136.

70 H. Teuchert, *Die Sprachreste der niederländischen Siedlungen des 12. Jahrhunderts*, Neumünster, 1944 (tweede oplage Keulen-Wenen 1972).

71 J. Goossens, *Die ostelbischen Siedlungsmundarten aus niederdeutscher und niederländischer Perspektive*, in: D. Stellmacher (ed.), *Sprachkontakte [...]*, p. 29; J. Udolph, *Max Bathes “Lichterveelde – Lichterfelde” kritisch betrachten*, in: D. Stellmacher (ed.), *Sprachkontakte [...]*, pp. 187-239.

72 J. Goossens, *Die ostelbischen Siedlungsmundarten aus niederdeutscher und niederländischer Perspektive*, in: D. Stellmacher (ed.), *Sprachkontakte [...]*, p. 31; G. De Smet, *Niederländisches im Niederdeutschen [...]*, pp. 16-17. J. Goossens (p. 42-43) wijst er nog op de woorden “tiffe” voor “teef” en “quade” in het Brandenburgs-Berlijnse woordenboek van 2001, het laatste weliswaar niet in de betekenis van het Nederlandse “kwaad”, maar van “onbelangrijk” of “ziekelijik”.

gebied dat sinds omstreeks 1150 voor kolonisatie openstond, zijn er woorden en uitdrukkingen van Vlaams-Nederlandse oorsprong te vinden, op de linkeroever niet. Zelfs de regionale herkomst van de middeleeuwse kolonisten valt met behulp van moderne dialect-geografische methodes nauwer af te bakenen. Zo weten we dat de Altmark, het noorden van de deelstaat Saksen-Anhalt, grotendeels bewoond werd door nazaten van mensen die uit het hedendaagse Nederland geïmmigreerd moeten zijn. Daarentegen werd de iets zuidelijker gelegen Fläming in bezit genomen door inwijkelingen uit het hedendaagse Oost-Vlaanderen en Vlaams-Brabant.⁷³

Gilbert De Smet beklemtoonde het belang van het onderzoek naar overblijfsels van het koloniale Nederlands in Duitse dialecten voor de kennis van de ontwikkeling van de Nederlandse taal ook in het *“moederland”*. Hij wees er bijvoorbeeld op dat het woord *“wrat”* in het Brandenburgse dialect in dezelfde vorm bestaat als in het Nederlands. Het Duitse woord is *“Warze”*, in sommige West-Nederduitse dialecten *“waarte”*. Volgens De Smet betekent dat dat de r-metathese, die we uit schriftelijke Nederlandse bronnen pas vanaf de 15de eeuw kennen, toch reeds in de 12de eeuw in het gesproken Nederlands moet hebben bestaan. Anders hadden de Vlaamse uitwijkelingen het woord in deze gedaante niet mee naar het oosten kunnen brengen. De woordenschat van Nederlandse oorsprong met betrekking tot water- en dijkbouw in het Oost-Nederduits is volgens De Smet één van de oudste continentaal-Germaanse technische vaktalen. Want ook deze begrippen moeten van omstreeks 1150 dagtekenen.⁷⁴

Zoveel te meer betreurde De Smet dat de Nederlandse taalwetenschap tot in zijn tijd niet de minste aandacht had besteed aan de bevindingen van Duitse dialectologen in het gebied ten oosten van Elbe en Saale. Hij vond dat een schrijnend gebrek aan *“geestdrift”* voor het feit dat Nederlandse kolonisten in beslissende mate betrokken geweest waren bij de opbouw van het land Brandenburg. Deze onverschilligheid was volgens hem misschien te wijten aan politieke redenen. Het baanbrekende werk van Teuchert was immers *“in tempore suspecto”*, namelijk in 1944, verschenen.⁷⁵ Men kan er natuurlijk ook aan denken dat het gebruik van het Fläming-verhaal voor nationaalsocialistische expansionistische propaganda in Nederland door auteurs zoals Johan Theunisz nog een tijdje in het geheugen was blijven hangen.

---

73 J. Goossens, *Die ostelbischen Siedlungsmundarten aus niederdeutscher und niederländischer Perspektive*, in: D. Stellmacher (ed.), *Sprachkontakte [...]*, pp. 30, 32 en 35; G. De Smet, *Niederländisches im Niederdeutschen [...]*, pp. 19-20.

74 G. De Smet, *Niederländisches im Niederdeutschen [...]*, p. 22.

75 G. De Smet, *Niederländisches im Niederdeutschen [...]*, p. 19.

EEN NIEUWE TOENADERING

Toen Otto Bölke op 73-jarige leeftijd in juli 1946 overleed, kon het erop lijken dat met hem ook het Fläming-verhaal ter ziele was gegaan. Sinds het einde van de oorlog was de Fläming achter het IJzeren Gordijn komen te liggen. De nieuwe staat, de DDR, en de kommunistische eenheidspartij SED hadden geen boodschap aan regionalistische oprispingen. In 1952 werden de vijf deelstaten die na 1945 in de Sovjetrussische bezettingszone waren ontstaan, opgedoekt en door 14 districten vervangen. Eeuwenoude historische gewestnamen zoals Mecklenburg, Saksen of Anhalt verdwenen van de landkaart. Het was een onmiskenbaar politiek gebaar: de nieuwe socialistische mens zou alleen nog oog hebben voor de toekomst, ongehinderd door gehechtheid aan eigen streek of geschiedenis.

Het was dan ook niet voor niets dat de democratische omwenteling in de DDR gepaard ging met een hernieuwde belangstelling voor precommunistische regionale tradities. Toen kanselier Helmut Kohl op 19 december 1989 zijn roemruchte bezoek bracht aan Dresden, mengden zich in het straatbeeld van de voormalige residentiestad in een zee van zwart-rood-goud her en der ook de kleuren van het oude koninkrijk Saksen wit en groen. Reeds tien weken vóór de Duitse eenmaking besliste het DDR-parlement, de Volkskammer, op 22 juli 1990 tot de heroprichting van de deelstaten. We kennen soortgelijke tendenzen tot herwaardering, zelfs ophefing, van het precommunistische verleden na de omwenteling van de jaren 1989/91 tevens uit andere landen van het voormalige Oostblok.

In dit verband is het misschien niet zo verbazingwekkend dat het verhaal van de middeleeuwse Vlaamse boeren die in het oosten een wildernis hadden ontgonnen en hun identiteit over de eeuwen heen bewaard⁷⁶, in de periode na de Duitse eenmaking op de Fläming opnieuw weerklank vond. Uiteraard kwamen daar ook politieke overwegingen bij te pas. *“Heimatgefühl”* was belangrijk om jonge mensen in hun streek te houden of degenen die op zoek naar werk reeds waren weggetrokken, aan te moedigen om terug te keren, zo stelde de Brandenburgse politica Sieglinde Heppener, van 2005 tot 2014 sociaaldemocratisch lid van de landdag in Potsdam, in verband met de op til zijnde 850-jarige viering van de Vlaamse kolonisatie.⁷⁷ Een streek die sinds 1990 geteisterd was door economische teloorgang, werkloosheid en massale bevolkingsafvloei, had zeker boodschap aan een versterkt besef van eigenwaarde. Vandaar dat de Fläming-initiatieven altijd op genegenheid en steun konden rekenen in de staatskanselarijen van Potsdam en Maagdenburg.

— 76 Aldus bijvoorbeeld in november 2009 de toenmalige minister van Economie en latere premier van Saksen-Anhalt Reiner Haseloff: *“Die Bauern aus Flandern erschlossen die Wildnis ... und bewahrten ihre Identität über viele Jahrhunderte hinweg”*; G. Schlenker e.a. (ed.), *Von Sinaai nach Jerichow [...]*, p. 15.

77 H.D. Kunze, *Fläming und Flandern beieinander*, in: *Mitteldeutsche Zeitung* (editie Jessen), 9 december 2008.

Na de val van de Berlijnse Muur en het IJzeren Gordijn werd de Fläming ook vanuit Vlaanderen herontdekt. “*De Fläming is zowat mijn tweede thuis geworden, daar waar landgenoten bijna 850 jaar geleden een nieuw bestaan hebben opgebouwd ver van het vaderland aan de Noordzee*”, schreef de Antwerpse germanist Jan De Piere terugblikkend in 2003.⁷⁸ Hij was sinds 1996 elk jaar op bezoek geweest op de Fläming, in sommige jaren zelfs herhaaldelijk: “*Bij veel inwoners van de Fläming heb ik een soort hunkering naar de oude heimat van de eerste uitwijkelingen gemerkt, vooral naar Vlaanderen dat aan de ‘Fläming’ zijn naam gegeven heeft.*” Als dat werkelijk zo was, dan was daar – naar De Piere zelf toegaf – toch ook heel wat verbeelding mee gemoeid.⁷⁹

In aanwezigheid van de toenmalige Vlaamse gemeenschapsattaché in Berlijn werd op 14 november 2002 op de zolder van het 16de-eeuwse stadhuis van Wittenberg de vereniging Fläming-Flandern boven de doopvont gehouden die zich de bevordering van de culturele en toeristische uitwisseling op haar vaandel schreef.⁸⁰ Drie weken voordien had einde oktober 2002 in Wittenberg een internationaal filologencongres vergaderd om zich eens te meer te buigen over het taalverleden van het gebied ten oosten van Elbe en Saale. Op het programma stond ook een gezamenlijk uitstapje van de deelnemers naar de naburige Fläming.⁸¹ In het Teltow-Museum in het Zuid-Brandenburgse Wünsdorf was van 25 oktober 2003 tot 15 februari 2004 een tentoonstelling gewijd aan de geschiedenis van de middeleeuwse Vlaamse kolonisatie; de expositie verhuisde vervolgens naar Vlaanderen.⁸² Aan de universiteit Halle zag in 2005 de werkgroep Studium Hallense het licht, een interdisciplinair genootschap van onder meer jonge historici en kunsthistorici die het onderzoek naar de geschiedenis van de deelstaat Saksen-Anhalt en in dit verband ook van de middeleeuwse Vlaamse kolonisatie wilden bevorderen.⁸³

Een accumulatie van Fläming-bedrijvigheden bracht uiteraard de 850-jarige viering met zich mee in 2009. Op het programma stonden onder meer de huifkartocht van Brugge naar Brück, een Duits-Vlaamse wandeling in september en een wetenschappelijk colloquium in november in Wittenberg. De plechtigheden lokten zelfs een kleine historische controverse uit. Een mediëvist van de universiteit Potsdam wees erop dat het dorp Wusterwitz waar de oorkonde van 1159 betrek-

— 78 S. Wölfle-Fischer (ed.), *Aus Flandern in die Mark. Flämische Siedler im Mittelalter. Begleitschrift zur Ausstellung*, Halle, 2003, p. 6.

79 S. Wölfle-Fischer (ed.), *Aus Flandern in die Mark [...]*, p. 8.

80 Eigen collectie documenten, uitnodiging stichtingsvergadering (ondertekend Haseloff), 23 oktober 2002. Aan de stichting waren twee “reclamereizen” naar Vlaanderen voorafgegaan in mei 2001 en in augustus 2002. Cf. Ook www.flandern-flaeming.de.

81 D. Stellmacher (ed.), *Sprachkontakte [...]*, p. 8.

82 Cf. Noot 76.

83 www.studium-hallense.de.

king op had, op de keper beschouwd buiten de eigenlijke Fläming ligt. Hij vond het jubileum daarom misplaatst.⁸⁴

De hernieuwde belangstelling had tot gevolg dat ook wijlen Otto Bölke weer een ereplaats kreeg in het regionale geheugen. Dat de man een Duits-nationale dominee was geweest met uiteindelijk nationaalsocialistische affiniteiten⁸⁵, deed daar niets aan af. Ten slotte was hij daarmee in zijn tijd allesbehalve een uitzondering geweest. Hij belichaamde veeleer de mentale doorsnee van het toenmalige Duitse protestantisme. Zes decennia na zijn dood was over Bölke ook nauwelijks veel meer bekend dan dat hij in de vorige eeuw verdienstelijk heemkundig onderzoek had verricht naar de gebruiken en de taal van "onze Vlaamse voorouders". Zo kwam hij op de webstek van de gemeente Blönsdorf in 2007 uit de verf als pleitbezorger *avant la lettre* van de zonnenergie.⁸⁶ Soms werd hij ook afgeschilderd als een soort boegbeeld van de Europese gedachte, "bruggebouwer van Wittenberg naar België", zoals een regionale krant in juli 2000 blokletterde.⁸⁷ Zijn relatie met de Jongvlaamse leider Domela Nieuwenhuis werd voorgesteld als vriendschap met een "Belgische geestelijke". In 2008 was de "Flämingpastor aus Blönsdorf" het onderwerp van een eigen tentoonstelling die de vereniging Fläming-Flandern op touw had gezet.⁸⁸ In Blönsdorf zelf werden in 2009 misschien ook in verband met de 850-jarige viering de *Ackerstraße* en de *Straße der DSF* - de "straat van de Duits-Sovjetrussische vriendschap" dus - in *Bölkestraße* herdoopt.⁸⁹

Inhoudelijk nam het nieuwe Fläming-discours evenwel kordaat afstand van de opvattingen van Bölke en de Duits-nationale geschiedschrijving van zijn tijd. Er was geen sprake meer van een even triomfantelijke als gewelddadige Duitse veroveringstocht in de gebieden ten oosten van Elbe en Saale, laat staan van uitroeiing van de oorspronkelijke Slavische bevolking. De oostkolonisatie werd nu integendeel afgeschilderd als een volstrekt vreedzaam proces van technologische vernieuwing, de overdracht van kennis op het gebied van steden-, water- en land-

---

84 T. Lähns, Fläming-Jubiläum im falschen Jahr, in: *Potsdamer Neueste Nachrichten*, 6 februari 2009, p. 13.

85 Ook Max Schütze die zijn uiterste best doet om de "Flämingpastor" van bruine smetten te zuiveren en zijn werk zelfs door diens kleinzoon heeft laten goedkeuren, kan er niet omheen op het einde van zijn slotbeschouwing (p. 41) vast te stellen: "Andererseits muss aber anhand des Wandels seiner Heimatforschung festgestellt werden, dass sich der nationalgesinnte Pfarrer Bölke zu einem Vertreter der Volkstumstheologie gewandelt hatte."

86 <http://www.niedergoersdorf.de/de/gemeinde-verwaltung/ortsteile/bloensdorf.html>.

87 K. Herber, Otto Bölke als Brückenbauer von Wittenberg nach Belgien, in: *Mitteldeutsche Zeitung* (editie Wittenberg), 22 juli 2000.

88 Cf. Noot 75.

89 *Amtsblatt für die Gemeinde Niedergörsdorf*, jg. 18, 3 april 2009, nr. 4, p. 3.

bouw en bijgevolg groeiende economische voorspoed.⁹⁰ Er werd beklemtoond dat de Vlaamse kolonisten niet talrijk waren en bovendien in een uitermate dun bevolkte streek terecht kwamen. Er was dus ruimte te over voor een harmonieuze samenleving van alle betrokken bevolkingsgroepen. De toestanden in het gebied tussen Elbe en Oder op het einde van de 12de eeuw kwamen in sommige beschrijvingen uit de verf als een soort multicultureel paradijs waar Duitsers, Vlamingen en Slaven eendrachtig en door wederzijdse culturele uitwisseling elkaar bevruchtend samenwoonden.

De kerstening van de heidense Slaven werd voorgesteld als een proces waarbij een gebied dat nooit deel had uitgemaakt van het Romeinse Rijk en dus verstoken was gebleven van de zegeningen van een ontwikkelde beschaving, aansluiting vond bij het Rooms-katholieke Latijnse westen. Het nieuwe Fläming-verhaal sprak dus niet meer van Duitse machtsuitbreiding, maar van Europese eenwording. "Dit project wil de Europese integratie bevorderen en menselijke contacten over de grenzen heen intensifiëren", hadden reeds de stichters van de vereniging Fläming-Flandern in 2002 beloofd.⁹¹ Ook de kleinzoon van wijlen dominee Bölke die zich jarenlang intense inspanningen getroostte en alle mogelijke instanties in Vlaanderen en in Brandenburg met smeekschriften bestookte om het restant-archief van zijn grootvader onder de aandacht te brengen van de wetenschappelijke wereld, betokkelde geestdriftig de Europese snaar. Hij vond dat uit de studie van het werk van Otto Bölke "*im Interesse eines zukünftigen Europa*" een grensoverschrijdende belangstelling kon groeien die "*nach zwei grausamen Weltkriegen und dem Leid, das Deutschland über seine belgischen und holländischen Nachbarn brachte, einen kleinen Teil zur Völkerverständigung im Zentrum Europas leistet*".⁹²

Op het colloquium in Wittenberg naar aanleiding van de 850-jarige viering in november 2009 kwam een functionaris opdagen van de Europese Commissie die de middeleeuwse Vlaamse kolonisatie als een "vredezaame" en "democratische" zaak in de verf zette om vervolgens een uiteenzetting te houden over Europees migratiebeleid en de bestrijding van racisme en vreemdelingenhaat.⁹³

Uiteindelijk weerspiegelde dit discours een paradigmawisseling die zich in de West-Duitse geschiedschrijving reeds in de jaren vijftig had voorgedaan. Zij vloei- de voort uit de naoorlogse modernisering van het Duitse geschiedbeeld, maar beantwoordde ook aan een politieke behoefte. Inmiddels was namelijk het oude

---

90 G. Schlenker e.a. (ed.), *Von Sinaai nach Jerichow [...]*, pp. 10, 57-58, 79, 172 en 241-245; ook voor het volgende.

91 Cf. noot 78.

92 Eigen collectie documenten: Dieter Bölke aan Stefan Mieth (Ministerie van Cultuur Brandenburg), Berlijn, 21 september 2012; idem Dieter Bölke aan Peter Bahl (Landesgeschichtliche Vereinigung für die Mark Brandenburg), Berlijn, 20 augustus 2012.

93 G. Schlenker e.a. (ed.), *Von Sinaai nach Jerichow [...]*, pp. 10-12.

Duits-nationale denkbeeld van een gewelddadige Duitse “drang naar het oosten” gretig geadopteerd door historici in het toenmalige Oostblok die er een argument in vonden om de naoorlogse verdrijving te rechtvaardigen van de Duitsers uit Midden-Oost-Europa. Dit deed aan West-Duitse kant de behoefte ontstaan aan een tegenverhaal, een nieuwe, op verzoening gerichte, Europese versie van de geschiedenis.⁹⁴

De historicus Walter Schlesinger verwees uitdrukkelijk naar de eigentijdse actualiteit, de naoorlogse ethnische zuivering van voormalig Oost-Duitsland en de naziderende geschillen daaromtrent, als beweegreden om in 1957 brandhout te maken van alle gevestigde mythes in verband met de middeleeuwse “tocht naar het oosten”.⁹⁵ Hij beklemtoonde dat de Vlaamse en Duitse kolonisten een geenszins onbeschaafde inheemse bevolking hadden ontmoet. Hij noemde het middeleeuwse Boheemse koninkrijk als bewijs dat de West-Slaven in weerwil van wat de Duits-nationale geschiedschrijving had beweerd, wel degelijk tot staatsvorming bekwaam waren. Schlesinger stelde de “Duitse oostbeweging” voor als een overwegend vreedzaam proces dat had geleid tot het ontstaan van een *“Wohn- und Wirtschaftsgemeinschaft von Deutschen und Slawen... die mit dem Worte Kolonisation nicht wirklich erfaßt werden kann”*.⁹⁶

BESLUIT

Het onderwerp van bovenstaande bijdrage was niet de geschiedenis van de middeleeuwse Vlaamse kolonisatie, maar van de latere beeldvorming. We hadden het in dit verband over het Fläming-verhaal. Het heeft in de loop van anderhalve eeuw tal van gedaanteverwisselingen ondergaan.

Voor de Belgische patriot Emile de Borchgrave was het een middel om met verwijzingen naar historische prestaties van “oude Belgen” de nationale trots aan te wakkeren van zijn landgenoten. In de Duits-nationale visie was de kern van het verhaal de veronderstelde culturele minderwaardigheid van de Slaven, een denkbeeld dat in de late 19de eeuw een zekere propagandistische waarde bezat om het verduitsingsbeleid te staven in de overwegend of gedeeltelijk Pools sprekende

— 94 W. Wippermann, *Der “deutsche Drang nach Osten”* [...], pp. 5, 65-70, 123 en 129.

95 W. Schlesinger, Die geschichtliche Stellung der mittelalterlichen deutschen Ostbewegung, in: *Historische Zeitschrift*, dl. 183, juni 1957, nr. 3, pp. 517-542; hier p. 519.

96 W. Schlesinger, Die geschichtliche Stellung [...], pp. 520-521, 525, 530-532, 534-535 en 540-541: “Von einer ‘kolonialisatorischen Großtat des deutschen Volkes im Mittelalter’ werden wir nicht mehr sprechen wollen, eher von einem in der deutschen Mittellage zwischen West und Ost begründeten abendländischen Auftrag... Daß dieser Osten ... in friedlicher Aufbauarbeit, in dem beharrlichen Zusammenwirken von Menschen verschiedenen Volkstums endgültig für das Abendland gewonnen worden ist..., das ist das Große an dem Vorgang der deutschen Ostsiedlung.”

provincies Posen en West-Pruisen.⁹⁷ Gedurende de Eerste Wereldoorlog diende het Fläming-verhaal om tegen de achtergrond van de Duitse Flamenpolitik de ethnische en historische samenhang aan te tonen van Vlamingen en Duitsers, dus van België en het Duitse keizerrijk. De nationaalsocialistische variant was afgestemd op propagandistisch gebruik in de bezette Nederlanden met de bedoeling Hollanders en Vlamingen warm te maken voor een nieuwe “Germaanse” oostkolonisatie in Rusland. In het jongste verleden ten slotte werd het Fläming-verhaal geassocieerd met multiculturalisme, modernisering, een open migratiebeleid, met alle waarden dus die westerse maatschappijen in de beginnende 21ste eeuw dierbaar zijn. Het gebruik van de geschiedenis voor telkens actuele doeleinden is van alle tijden.

---

⁹⁷ W. Wippermann, *Der “deutsche Drang nach Osten” [...]*, pp. 91, 97 en 100.